

Биљана ГЛИГОРИЋ*

МОГУЋИ ПРАВЦИ РАЗВОЈА СЕЛА У ЦРНОЈ ГОРИ

УВОД

Тренутак у којем се данас налази Црна Гора, а и читав регион намеће нам потребу да добро сагледамо будуће кораке развоја. Потребно је да, као друштво, надокнадимо време изгубљено у последњих десет година. Немогуће је само наставити тамо где смо стали већ је потребно прескочити неке уобичајене кораке и ухватити прикључак са остатком Европе, што је велики изазов за државу и нас као њене грађане. Морамо пронаћи најбоље покретаче развоја, одговарајуће делатности, користити ресурсе на прави начин. Ревитализација села је велики задатак који стоји пред нама и он не би смео да нам буде нерешив изазов.

Такође, не смемо да погрешимо у процедури која би евентуално довела до ревитализације села јер тек темељан и стручан приступ може дати одговоре на питања да ли је село у Црној Гори потенцијал за развој? Ако јесте, у којој мери, на који начин и сл. Мени се чини да црногорско село сигурно заслужује да се посматра као ре-

* НВО EXPEDITIO делује у Црној Гори још од 1997. године. Мисија EXPEDITIO је стварање квалитетнијег окружења, на територији Црне Горе и Србије, и односа човека према њему путем истраживања и деловања у области архитектуре и бриге о наслеђу. Пројекат EXPEDITIO је покушај да се на другачији, савременији начин приступи архитектури. Група је настала као реакција на разноврсне проблеме које смо уочили током студирања, сматрајући да се могу на један нов начин решити боравком на терену и слободнијим, мање академским приступом.

Село Загора, Доњи Грбаљ

сурс и то као један од најаутентичнијих ресурса Црне Горе заједно са дивним природним окружењем.

Трудимо се да крајњи резултат и закључци наших пројеката буду корисни, јасни и разумљиви ширем кругу људи, а презентација прикупљеног материјала квалитетна и атрактивна.

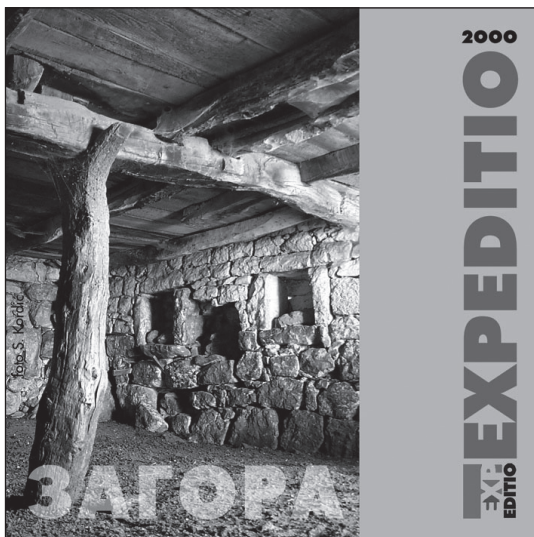
EXPEDITIO је невладино, нестраначко и непрофитно удружење, чији је циљ унапређење архитектонског и визуелног окружења, следећим видовима:

- Уочавањем проблема заштите културног наслеђа као и предлагањем метода за њихово решавање;
- Развијањем свести о вредностима културног наслеђа;
- Ширењем мреже институција и појединаца различитих професија заинтересованих за очување традиционалних вредности у архитектури;
- Организовањем различитих пројеката са циљем да се заштити и сачува културно наслеђе као и да се унапреди архитектонско окружење у нашој земљи;

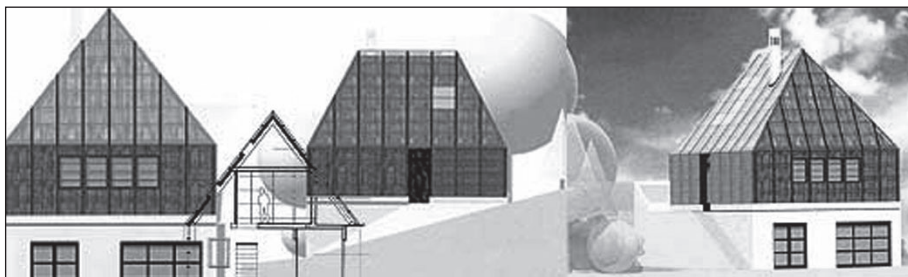
Наше прве активности и истраживања била су везана за град Пераст да би се убрзо (већ 1998) пред нама отворила прича о селима у Црној Гори и то кроз истраживања у области Грбља. Очигледно је да потреба за бављењем овом проблематиком постоји. Наша организација је 1998. године извршила снимање постојећег стања села *Сутвара*. Резултат тог истраживања јесте Студија постојећег стања која је подлога за даље активности као што су пројекти ревитализације села, реконструкције и сл.

Јула 2000. одржана је још једна летња школа архитектуре, овај пут у грбљском селу *Загора*. Том приликом су студенти архитектуре са Бањалучког и Београдског архитектонског факултета, по-

ред снимања постојећег стања, обрадили и поједине теме као што су бистријерне (типологија, пописивање, израда грубе документације,...), конструкција, цркве, детаљи и сл. али и предлоге могућих праваца развоја села Загора. Искуство у овом раду нам говори да је питање ревитализације села у великој мери повезано са општим друштвеним приликама, политичком и економском ситуацијом у држави, локалним и глобалним трендовима развоја и сл.

Након активности везаних за села у приморју уследио је пројекат који нас је везао за север Црне Горе. У питању је пројекат „Нова дурмиторска кућа”. Пројекат је имао за циљ да се путем јавног

Првонаграђени рад на конкурс за Нову дурмиторску кућу,
аутори: Вања и Горан Петровић, студенти архитектуре из Београда

конкурса добије архитектонско решење савремене, нове куће дурмиторског типа које би се ослањало на принципе традиционалне архитектуре овог подручја.

EXPEDITIO и даље планира да се активно бави овом проблематиком. Нама као архитектама је та тема изузетно занимљива. Посебно је велики изазов препознати наслеђене традиционалне вредности и на њих надоградити савремена достигнућа из области планирања, пројектовања и уопште развоја једне руралне целине.

ПРОБЛЕМИ У ПРОЦЕСУ РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ СЕЛА

Постоји много проблема који се намећу и пре покретања процеса ревитализације села али и много оних који ће се тек појавити када тај процес почне. Не треба ни очекивати да се сада могу сви сагледати. Најважније је са се скупи довољно снаге да се уђе у процес ревитализације, да се постигне расположење и свест у људима да је то један велики корак државе и црногорског друштва ка паметном и рационалном коришћењу својим потенцијала. У овом раду ја ћу се најчешће позивати на посматрање из угла архитектуре и планирања, уз осврте и на остале дисциплине.

Ово су неки од проблема које сам препознала у процесу ревитализације села у Црној Гори:

– НЕПОСТОЈАЊЕ НАЦИОНАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ РАЗВОЈА која би дефинисала положај села у просторном и економском развоју Црне Горе

Ово је први и можда основни проблем у процесу ревитализације села у Црној Гори. Националну стратегију развоја дефинише Влада Црне Горе и она одређује најглобалније смернице развоја државе. Та стратегија препознаје проблеме које би требало решавати као и потенцијале и ресурсе за коришћење. Такође, она одређује њихове међусобне односе на веома уопштеном нивоу. Стратегија би морала да препозна улогу и значај села за развој Црне Горе и њихову релацију према осталим потенцијалима за развој као што је развијање одређених облика туризма (еко туризам, здравствени, образовни, научни, конгресни, спортски,...) и пољопривреде (органска, интегрална,...). Насупрот томе, можда ће се доћи до закључка да село у данашњем облику и није потенцијал такве врсте и да треба да уступи простор за новоградњу тј. да не постоји интерес за очување села као амбијенталних целина. Управо нам за то и треба Стратегија која би пружила основни оквир и тиме би се избегле крупне грешке приликом започињања и спровођења процеса ревитализације села у Црној Гори.

– НЕПОСТОЈАЊЕ ПЛАНСКЕ ДОКУМЕНТАЦИЈЕ

Невладина организација EXPEDITIO се у неколико наврата сретала са овим проблемом. Ми смо током два студентска истраживачка пројекта на терену (1998. и 2000), покушали да покренемо питање ревитализације грбаљских села, али се показало да нисмо могли да

Село Загора, групација Поповићи, Доњи Грбаљ; рад: EXPEDITIO

се позабавимо конкретним проблемима ревитализације управо стога што нисмо имали адекватну документацију постојећег стања, већ смо морали сами да је припремамо (снимање на терену, мерења, фотографисање и сл.). У сваком случају, када се дефинишу области или региони у којим би се приступило ревитализацији села, велики и почетни део посла би било обезбеђивање квалитетних употребљивих подлога.

Ревитализација села у себи подразумева више под-целина којима треба приступити и једна од најважнијих је физички – обликовни аспект о коме је немогуће размишљати без адекватних, валидних подлога.

Данас се, са развојем технологије, очекује да постоје дигитализоване подлоге на којима би се ефикасно радило. Чини ми се да одговорне институције схватају значај и неопходност постојања такве

документације као основе за даљи рад, те се надам да ће нам ускоро бити и доступне.

– НЕДОВОЉНА ЗАИНТЕРЕСОВАНOST ДРУШТВА ЗА ОВУ ПРОБЛЕМАТИКУ (недовољно препознавање проблема и потенцијала)

Када се крећете у кругу људи сличних интересовања и начина размишљања, постоји опасност да немате праву слику друштва у коме живите. Иако стучњаци из одређених области схватају вредност потенцијала који лежи и у природном окружењу, и у наслеђеним руралним структурама интегрално везаним за окружење, ипак то не мора да значи да већина људи у друштву схвата да је црногорско село потенцијал. То је проблем који не треба занемарити јер се, у супротном, може догодити да не постоји довољна критична маса да се одређене промене догоде. Сматрам да људи у Црној Гори морају да схвате прави значај села и његово место у развоју државе. Важно је, у том смислу, покренути програме који ће становништву приближити проблеме села (физичка девастација простора, напуштеност, недостатак инфраструктуре,...) али и потенцијале (развој екотуризма, органске пољопривреде, очувана природа, аутентичан амибијент,...).

Црна Гора се сусреће са озбиљним проблемом, а то је недостатак простора за градњу. То је такође један од разлога да се окренемо просторима које смо наследили и заборавили, а то су села. Са одређеног аспекта се може сматрати предношћу што су села била занемарена јер су тако остала донекле сачувана у изворном облику. Скоро је извесна претпоставка да би она доживела много гору судбину да су била погрешно коришћења и ревитализована. Сада имамо шансу да надокнадимо пропуштено и да озбиљно приступимо ревитализацији села. Улога становништва је огромна. Потребно је да у људима заживи идеја о потреби да се предивно наслеђе скривено у црногорским селима на прави начин укључи у савремени живот јер управо ће грађани Црне Горе имати највише користи од ревитализације села.

– НЕЕФИКАСНОСТ ДРЖАВНИХ ОРГАНА ЗАДУЖЕНИХ ЗА ОВУ ПРОБЛЕМАТИКУ

Због проблема који су настали као последица дугогодишњег запостављања државних институција које се баве темама везаним за село (недостатак новца, стручних људи, техничке опремљености,...) као и тешким друштвеним околностима, данас имамо ситуацију да те институције нису способне да понуде праве одговоре на пита-

ње:”Шта учинити са селима у Црној Гори?”. Сигурно је да не треба сву кривицу прабацити само на те институције јер су и оне жртве опште конфузије и несрећености државе и друштва. Сада је право време да се крене у процес оздрављења тих институција, да се пронађе њихово место у процесу ревитализације црногорског села. Околности су данас у многоме другачије од оних пре десет и више година. Данас се од државе и њених институција очекује да је ефикасна, савремено технолошки опремљена, да је особље упућено у савремене светске трендове који се јако брзо мењају. Нема више готових шаблона који се примењују већ се за сваки проблем тражи право решење.

Црна Гора је већ полако кренула у процес трансформације државног апарата јер је развој државе у целини почела да кочи неефикасност самих органа државе. Такође, буђење и јачање невладиног сектора у Црној Гори намеће нове оквире деловања који су добар подстицај држави да побољша свој рад. По својој природи, невладин сектор је бржи и оперативнији од званичних институција што може (условно) да се посматра и као облик здраве конкуренције, што може да допринесе квалитетнијој и разноврснијој понуди решења за будућност села. Све је више организација која се баве заштитом природног окружења, очувањем културне баштине, развојем локалне заједнице,... Сарадња између државе и невладиног сектора је истински начин да се пронађе прави пут за ревитализацију села.

– НЕДОВОЉНА ОБАВЕШТЕНОСТ О САВРЕМЕНИМ СВЕТСКИМ ТРЕНДОВИМА

Већ је напоменуто да смо у последњих десетак година, као друштво, изгубили доста времена стојећи у месту (нажалост, и назадујући). У међувремену, многе ствари у свету су се промениле. Усвојени су документи који постављају нове темеље у приступу одређеним проблемима и њиховим решењима. Страховито се убрзала комуникација, а самим тим и ток догађаја, што је условило да се много брже дешавају прегруписавања и реорганизовања на свим пољима.

У областима као што је загађење животне средине, недостатак пијаће воде, трошење ресурса, и сл. дошло се „до зида”. Све то нас опомиње да морамо да се укључимо у важеће светске трендове на начин што ћемо покушати да прескочимо неке кораке које су друге земље у окружењу морале да прођу, пре свега из разлога што немамо времена да експериментирамо са својим ресурсима нити са својом будућношћу.

„Одрживи развој је складан однос екологије и привреде, како би се природно богатство наше планете сачувало и за будуће нарашта-

је. Може се рећи да одрживи развој представља генерално усмерење, тежњу да се створи бољи свет, балансирајући социјалне, економске и факторе заштите животне средине.”

Документ који покушава најсвеобухватније да сагледа оквир за будуће деловање у области заштите животне средине јесте АГЕНДА 21, декларација о намерама и обавезивање на одрживи развој у 21. веку, усвојена на Самиту у Rio de Janeiro 1992. „АГЕНДА 21” обрађује најтеже проблеме у области животне средине са којим се свет данас суочава и има за циљ да тај исти свет припреми за изазове 21. века. Она одржава глобални консензус и високи степен политичке сагласности о неодвојивости развоја и животне средине.

За њено одговарајуће остваривање су најдоговорније владе.

Националне стратегије, политике, планови и програми су од приоритетног значаја за њено остварење. Међународна сарадња ће подржати националне напоре. Систем УН у томе има кључну улогу.

– НЕПОСТОЈАЊЕ АНАЛИЗЕ СТРУКТУРЕ И КАПАЦИТЕТА СТРУЧНИХ ЉУДСКИХ РЕСУРСА У ЦРНОЈ ГОРИ

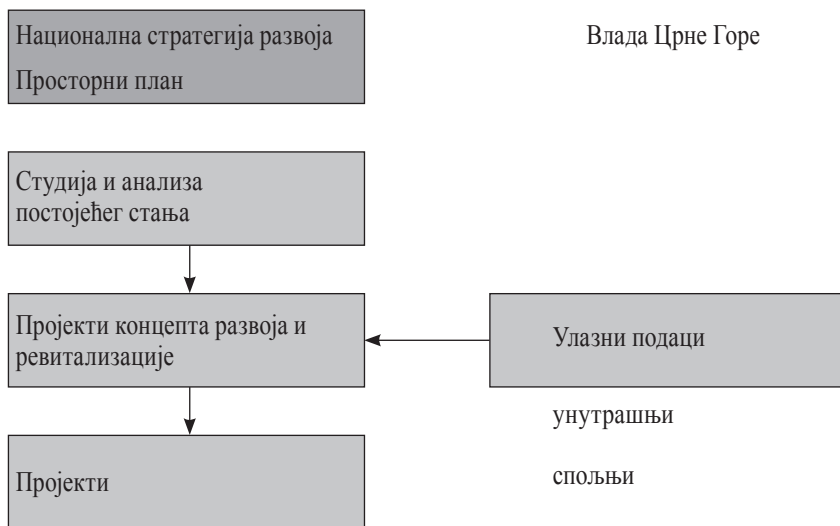
У последњих десет година много стручних младих људи је отишло из земље. На жалост, најчешће су одлазили најспособнији, они који су знали да могу било где да успеју са својим знањем. Сада осећамо последице те миграције и можда је то наш највећи проблем, који се одражава на све друге. Потребни су нам млади стручњаци из свих области, добро обучени, технолошки писмени који би у сарадњи са старијим колегама који поседују искуство, могли да покрену, између осталих, и процес ревитализације села у Црној Гори. То је *визионарски посао*, више него рутински.

Први корак је да се уради тачна анализа постојеће структуре људи (стручна обученост, искуство, технолошка писменост,...) који су упућени на будуће процесе ревитализације села. Када будемо сагледали постојеће стање знаћемо који стручњаци и ког профила нам недостају. Не сме да буде компромиса када су упитању знања и квалитети, и такви људи се морају укључити у све фазе ревитализације. Грешке сада начињене много више ће нас коштати у будућности.

Такође, не сме се занемарити морална и професионална одговорност укључених у овај процес. Ово би требало да се подразумева, али често смо сведоци великих злоупотреба простора у личне сврхе, притом без поштовања принципа општег интереса. Стручност мора да буде на првом месту, а моћ појединца строго контролисана.

ШЕМА ПРЕПОЗНАТИХ КОРАКА У ПРОЦЕСУ РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ СЕЛА

Тешко је да појединац може дати тачну шему корака које треба учинити у процесу ревитализације села. Ја ћу покушати да дам једну оквирну шему која би сигурно претрпела измене када би се заиста и кренуло у тај процес.

Дакле, први корак би био стварање:

НАЦИОНАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ РАЗВОЈА

На основу овог документа, који би дефинисао тачан положај села у процесу развоја црногорске државе, његов значај, потенцијал, економске анализе, и сл..., кренуло би се у следеће фазе:

– *Студије и анализе постојећег стања*

Мултидисциплинарне студије које би радили планери, архитекте, економисти, социолози, историчари, етнологзи, правници,...

Село Загора, Доњи Грбаљ,
фото. М. Лопичић,
EXPEDITIO

Село Сутвара, Горњи Грбаљ, фото. З. Дрекаловић, EXPEDITIO

Студије би, између осталог, обухватале следеће подцелине:

- снимање постојећег стања
- прикупљање података и израда база података
- препознавање потенцијала и проблема
- анализе

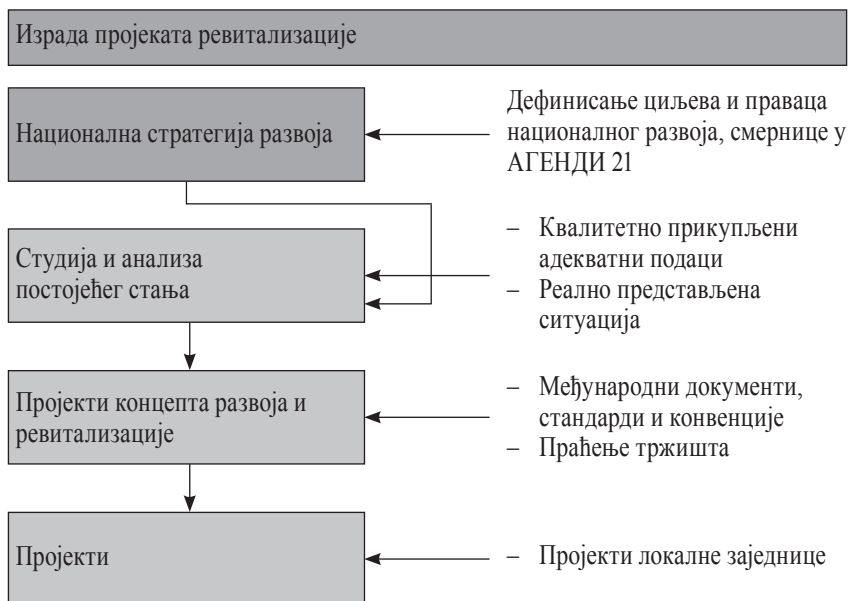
У овој фази (али и у свим другим) је јако важно укључити локално становништво, невладин сектор, привреду... јер је неопходно забележити потребе свих актера који користе или ће користити простор и амбијент села.

– Пројекти концепта развоја и ревитализације и пројекти

Ово је најважнија фаза, када је потребно дефинисати у ком правцу и на који начин ће се развијати црногорско село, где је потребан визионарски и прагматичан приступ. Једино тимови квалитетних стручњака разноврсних области могу дати одговор на велики број питања које морамо понудити.

Неки од делова пројекта ревитализације села били би:

– очување идентитета или препознавање изгубљеног идентитета

Идентитет мора бити дефинисан на свим нивоима, од националног, преко регионалног до локалног (за свако село које се ревитализује).

– израда планске документације

Посао архитеката и планера који би морали да дају физички оквир за села и њихов развој. Ово је тежак али и леп посао који такође даје много простора за визионарство и креативност. Ревитализација није исто што и конзервација и ми морамо пронаћи начин да оставимо траг свог времена у простору поштујући наслеђено. Од нас се не може очекивати да пројектујемо и размишљамо као наши преци (мада би често било боље подражавати него импровизовати, што често даје негативне ефекте у пракси). Било би лепо да покажемо како је диван распон архитектуре, како су високи њени донети и да докажемо да смо заслужили да се бавимо тако изазовном и инспиративном темом као што је ревитализација села у Црној Гори.

– квалитативни и квантитативни подаци

Приликом израде пројеката ревитализације непоходно је што тачније подацима проверити одређене тврдње, смернице или планове. То је врло битан део пројекта и помоћу њих можемо препознати грешке у току израде пројекта или контролисати саму имплементацију пројекта и по потреби кориговати одређене смернице.

– *студије по областима (економија, пољопривреда,...)*

Студије нам омогућавају да разложимо проблем и темељно се позабавимо одређеним подцелинама.

– *компарација са сличним покушајима из света*

Врло је важно не правити грешке које су прошле неке друге земље у сличним покушајима. Сигурно да околности, економски и политички услови нису исти али је могуће извући неке законитости и поуке које би нам у великој мери помогле да не правимо крупне грешке. То је можда и предност Црне Горе јер може да посматра прцесе који су у другим земљама већ започети, вешто избегавајући да понови њихове грешке.

– *проучавање и анализа савремених трендова развоја у овој области са акцентом на екотуризму и одрживом развоју*

Сада се већ може говорити о неопходности провлачења принципа одрживог развоја кроз све будуће планове и пројекте. На то нас обавезују и међународни документи. То, у сваком случају не може да нашкоди пројеткима већ, напротив, може да допринесе комплексности и актуелности. За нас то значи изучавање тих нових трендова и достигнућа које треба да уградимо у пројекте.

Село у Црној Гори се намеће као потенцијални ресурс за развој еколошког туризма што је веома повољна околност с обзиром на то да је тај облик туризма у експанзији у свету.

Пројекти ревитализације села су намењени, између осталог, и потенцијалним инвеститорима. То никако не треба занемарити јер ће за Црну Гору сигурно бити тешко да финансијски испрати имплементацију пројекта. Али, такође, не треба никако одустати од принципа да се у самој држави пронађу механизми да сами покривамо те трошкове јер је то управо и један од принципа одрживог развоја. Овисност и превелико ослањање на стране донаторе је врло лоша навика и то се мора посматрати само као нужна фаза која временом мора да се претвара у ослањање на сопствене изворе прихода.

СУБЈЕКТИ У ПРОЦЕСУ РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ СЕЛА

На првом месту је *држава Црна Гора* и њене институције. Затим следе *планери* у ширем смислу (архитекте, просторни планери, правници, економисти, инжењери, етнологзи, ...), сами *власници* односно становништво тих села, *привреда*, локална и национална, *инвеститори* (страни и домаћи), *јавност*, *невладин сектор*,...

Учесници Летње школе архитектуре у селу Загора са представницима локалне заједнице

Мале су снаге појединца у процесу ревитализације села у Црној Гори. Заједничко, синхронизовано, деловање може дати далекосежне резултате.

ЗАКЉУЧАК

Пред свима нама је велики и леп задатак, приступити ревитализацији села у Црној Гори. Диван је осећај имати шансу да професионално будете ангажовани на процесу који има назив „оживљавање”. Морамо бити свесни да та шанса сада не сме бити прокоцкана и олако испуштена. Ако сви заједно том процесу приступимо одговорно, професионално, морално чисто, спремни да учимо од других и да примамо али и да одбијемо лоше савете, ако истински желимо да се у села Црне Горе врати живот, онда не треба да се плашимо да у тај процес што пре закорачимо. Што пре кренемо пре ћемо видети како се живот враћа у црногорско село.

ЛИТЕРАТУРА

„Напори Уједињених Нација за бољу животну средину 21. века”
Резултати светског самита у Рио де Женеиру, Бразил 1992. год
Савезно министарство за животну средину,
Београд, 1992 година

Sustainable agriculture and rural development
Report of the Secretary-General
Addendum
Urbanization and sustainable agricultural development*
Commission on Sustainable Development
Eighth session
24 April – 5 May 2000

LEADER+ PROGRAMME
NORTHERN IRELAND
2001-2006
Department of Agriculture and Rural Development
October 2001

DARD Business Strategy 2002
Department of Agriculture and Rural Development
Northern Ireland

Vision Action Plan
Department for Agriculture and Rural Development
Northern Ireland

Rural Development Programme Strategy 2001-2006
Department of Agriculture and Rural Development
Rural Development Division
Northern Ireland

Web sitovi:
– www.johannesburgsummit.org
– www.un.org
– www.rdc.org.uk
– www.ruralni.gov.uk
– www.rural-europe.aeidl.be
– www.rurdev.usda.gov